

УДК 330.34 -

С.М. Козьменко

Українська академія банківської справи НБУ

М.В. Корнєєв

Дніпропетровський національний університет імені О. Гончара

«ФІНАНСОВА ЕКОНОМІКА» ЯК ЕТАП ГЕНЕЗИ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

У статті характеризується генеза економік від індустріальної до постіндустріальної. Описано основні трансформації індустріальної економіки стосовно відносин власності, структурних змін, сукупності ресурсів, що використовуються, тощо. Виявлено специфічність перебігу економічних процесів, викликаних гіперрозвитком фінансового сектору, в період перетворення індустріальної економіки у постіндустріальну.

Ключові слова: індустріальна економіка, постіндустріальна економіка, економічні трансформації, структурна організація, фінансова економіка, фінансовий капітал.

В статье характеризуется генезис экономики от индустриальной к постиндустриальной. Описаны основные трансформации индустриальной экономики относительно отношений собственности, структурных изменений, совокупности используемых ресурсов и т.д. Выявлена специфичность экономических процессов, вызванных гиперразвитием финансового сектора в период превращения индустриальной экономики в постиндустриальную.

Ключевые слова: индустриальная экономика, постиндустриальная экономика, экономические трансформации, структурная организация, финансовая экономика, финансовый капитал.

Genesis of economy from industrial to post-industrial is characterized in the article. Basic transformations of industrial economy in relation to the property relations, structural changes, aggregate of the used resources, etc. are described. Specificity of the economic processes caused by hyperdevelopment of financial sector in the period of transformation of industrial economy to post-industrial is exposed.

Key words: industrial economy, post-industrial economy, economic transformations, structural organization, financial economy, financial capital.

Трансформаційні процеси, що у свій час охопили значне коло економічних відносин і пов'язані, передусім, із становленням та розвитком постіндустріальної економіки, досі знаходяться у центрі уваги науковців і практиків. Серед основних чинників, які сприяють формуванню та розвитку трансформаційних процесів та, насамперед, виникненню нециклічного перелому в економічному розвитку є: кризи у різних галузях економіки, поява нових форм бізнесу, корінна зміна законодавчої бази та правового поля щодо його функціонування, певні зміни у відносинах власності, зміна технологічного типу підприємств, стратегічні зміни в напрямках інтеграції, диверсифікації, спеціалізації, управління тощо. Тобто ознакою трансформаційних процесів слід вважати й зміну, формування та становлення нових форм економічних відносин, які витісняють старі, що спричиняють опір подальшому розвитку суспільства. Значення та роль фінансових відносин підсилюється під час трансформаційних змін, і, насамперед тих, де відбувається перехід від індустріальної до постіндустріальної економіки.

Існує кілька напрямів тлумачення трансформації сучасного суспільства з індустріального у постіндустріальне: цивілізаційний, формаційний та культурологічний [10, с. 156], кожен з яких дає змогу більш детально осмислити окремі аспекти цієї трансформації. Зокрема, онтологію постіндустріальної економіки, а точніше онтологію постіндустріального суспільства досліджували Д. Белл [1], Б. Молодцов [13], С. Степаненко [19]. Концепції постіндустріального суспільства склались в цілісному вигляді в 60-ті роки ХХ сторіччя, хоча окремі ідеї висунуто науковцями ще в

XIX сторіччі. У другій половині XIX сторіччя було обгрунтовано тезу про необхідність переходу до «царства свободи», де людина реалізує свою здатність до творчої праці в незалежності від індустріальної технології. Перехід до творчої діяльності сприймався як умова переходу до суспільства, де не існують економічні закони ринку, тобто виникає так зване «постіндустріальне суспільство» [11, с. 100].

Предметом багатьох наукових праць є генеза економічного розвитку. Зокрема трансформація індустріальної економіки в постіндустріальну була предметом дослідження А. Леонтьєва та З. Корчагіної [11], С. Некрасова [16], Ю. Радченко [18], А. Тоффлера [21], А. Чухно [23-25]. Концептуальні аспекти існування постіндустріальної економіки розглядаються у працях вітчизняних і зарубіжних науковців, таких як Ю. Генералова [5], В. Іноземцев [7], Є. Краснікова [9], І. Левяш [10], Т. Мельник [12], М. Мунтян [14], С. Надель [15], В. Трофімова [22]. Специфічні форми ресурсів, використання яких властиве переважно постіндустріальній економіці, охарактеризовано у працях О. Брежневої-Єрмоленко [2], В. Вороніна [3], І. Галиці [4], Н. Говорова [6], В. Кондрашова-Діденко [8], І. Осадчої [17], О. Стрижак [20]. Так, відзначають, що стратегічними ресурсами, необхідними для розвитку господарства і задоволення базових потреб людини, є: у доіндустріальній економіці – сировинні матеріали; в індустріальній економіці – фінансовий капітал; у постіндустріальній економіці – знання [12, с. 120].

Однак, зазначаючи значні зміни у структурній організації економіки та закономірностях перебігу економічних процесів, більшість дослідників не пов'язують трансформації з посиленням розвитком фінансового сектору та зростанням волатильності руху фінансових ресурсів. Водночас саме зростання значущості фінансової інфраструктури і є однією з найбільш вагомих причин структурних змін в економіці. Констатуючи загальні закономірності трансформації індустріальної економіки у постіндустріальну, одночасно необхідним є визначити існування зв'язку між зазначеними процесами трансформації та еволюцією фінансового сектору.

Метою дослідження є виявлення причин гіперрозвитку фінансового сектору в період трансформації індустріальної економіки в постіндустріальну.

Індустріальна економіка, що виникла і розвивається внаслідок другої промислової революції кінця XIX – початку XX сторіччя, нині є домінуючою в межах глобальної економіки. Вважають, що індустріальний характер економіки властивий на сьогодні більшості країн світу. Її специфічні характеристики, обумовлені способом товарного виробництва та розподілу, в теперішній час перебувають у стані трансформації. Найбільш значущою в межах індустріальної економіки є сфера матеріального виробництва, яка й понині зберігає своє домінуюче значення, хоча переважну частину доданої вартості виробляють країни, які є «постіндустріальними». Проте більша частина працездатного населення в межах глобальної економіки зайнята саме в індустріальному виробництві. Окрім домінування сфери матеріального виробництва, класичними рисами індустріальної економіки вважають розвиток технологій масового товарного виробництва та пропрієтарний характер власності тощо. Пропрієтарність власності має місце у тому разі, коли суб'єктом привласнення засобів виробництва виступає відповідно індивід чи група індивідів, кожний член якої набуває статусу співвласника в межах своєї частки [9, с. 64]. Трансформація відносин власності, пов'язана із асоціюванням та корпоратизацією, має наслідком ускладнення суспільного організаційно-економічного механізму та інституційної структури суспільства. Відповідним чином утворюються нові групи суб'єктів та ускладнюється механізм функціонування існуючих, що призводить до трансформації всієї сукупності економічних відносин при збереженні їх еквівалент-

ності. Якщо на ранніх стадіях розвитку індустріальної економіки основними виробничими ресурсами були матеріальні ресурси та капітал, то для зрілої індустріальної економіки пріоритетним видом ресурсів стає фінансовий капітал. Вимоги до швидкості обігу фінансових ресурсів посилюються, що обумовлює зростання потреби у розвитку фінансової інфраструктури і, відповідно, зростання вартості послуг з обслуговування руху фінансових ресурсів. Кількість фінансових потоків зростає тим сильніше, чим вищим є значення грошового мультиплікатора.

Зазначені процеси підтверджують динамічність економіки як системного утворення, для яких природною є постійна поступова їх трансформація. Однак останнім часом трансформаційні процеси загострились не тільки у так званих «перехідних» економіках, а й у розвинутих індустріальних і постіндустріальних економіках. Прискорення еволюції сучасних економічних систем, як і відповідних змін у цивілізаційній парадигмі, відзначається у працях західних учених наприкінці ХХ сторіччя [1, с. 21]. Перш за все констатують зміни у структурному співвідношенні матеріального та нематеріального виробництва. Зокрема змінюється співвідношення зайнятих у матеріальному та нематеріальному виробництвах. Так, наприклад, у США у промисловому виробництві працює 10 % загальної чисельності зайнятих, а у сільськогосподарському – 6 % [18, с. 4]. Значущість нематеріального виробництва посилюється не тільки за ринком праці, а й за обсягом виробництва та вартістю ресурсів, що використовуються. Змінюється сам якісний склад ресурсів, дедалі більшого значення набувають інтелектуальні та інформаційні ресурси. Мова може йти про виникнення нової форми капіталу, виникнення якого супроводжується порушенням еквівалентності економічних відносин. Вартість інтелектуального капіталу суттєво змінюється під впливом суб'єктивних чинників. В розвинутих країнах зменшується значення коефіцієнта Джині, який в європейських країнах коливається в межах 25-35 %, і тільки в США підвищується до 40 %. В індустріальних економіках величина коефіцієнта Джині досягає 50-60 % [17, с. 36].

Важливою характеристикою сучасних трансформацій є зміна відносин власності. Сучасна економічна система розвинутих країн характеризується різноманітністю форм власності без встановлення монопольного становища жодною з них за сукупністю основних макроекономічних показників. Подібна ситуація має місце і в індустріальних країнах, адекватною формою власності в яких традиційно є приватна власність, що ґрунтується на найманій праці [9, с. 63]. Зміни у відносинах власності і, відповідно, у соціальній структурі суспільства у постіндустріальних країнах стали настільки суттєвими, що мова може йти про докорінну трансформацію економічної системи. Однією з найбільш значущих змін є те, що розповсюдження інтелектуальних форм власності змінило співвідношення факторів виробництва на користь суб'єктивних, змінивши тим самим характер відносин між власником засобів виробництва та найманим працівником [9, с. 64-65]. Виникнення технологічного плюралізму має наслідком отримання дифузної структури економіки, коли в межах реальної сфери виробництва не є можливим вирізнити провідний вид економічної діяльності, а, відповідно, і домінуючу форму власності. Існування дифузної структури суспільного виробництва призводить до дивергенції існуючих фінансових потоків, що робить доцільним використання інструментів хеджування у фінансовому управлінні. Не існує чіткої тенденції до встановлення монополії однієї з форм власності за сукупністю основних економічних параметрів. Інструменти взаємодії базових суспільних інститутів переважно передаються до сфери послуг. Загалом, мова йде про зміни різних сторін усталених економічних і соціальних відносин.

Значні зміни в економіках різних країн, що мають до того ж узгоджений характер, дають змогу стверджувати про можливий перехід до наступної стадії розвитку людського суспільства – постіндустріальної. Економіки, які, як вважають, є постіндустріальними, мають специфічні закономірності розвитку та специфічні характеристики. Так, для постіндустріальної економіки властивими є зміна закону спадної граничної доходності на закон зростаючої граничної доходності, закону спадної граничної корисності – на закон зростаючої граничної корисності, трансформація закону попиту і пропозиції [19, с. 25]. Відбувається прискорення економічного зростання з одночасним посиленням його нерівномірності, зростанням частоти і глибини криз. Існуванням в межах індустріального суспільства окремих постіндустріальних закономірностей частково пояснювалось економічне зростання в українській економіці до 2006 року [5, с. 18-19]. Однак прискорення економічного зростання у постіндустріальній економіці супроводжується певними парадоксами [7, с. 46]: по-перше, зростання валового національного продукту відбувається все меншими темпами, тоді як зростання національного багатства прискорюється; по-друге, розвиток технологій не обумовлює зростання продуктивності праці; по-третє, норма накопичення зменшується при стійкому економічному зростанні. Одночасний високий рівень волатильності економічних процесів може бути пояснено рухомістю саме фінансової форми капіталу. Домінуванням фінансової форми капіталу пояснюється те, що основний перетворюючий фактор – людська праця – зосереджується насамперед у сфері послуг. На думку Д. Белла, саме ця ознака є основною для постіндустріального суспільства [1, с. 18].

Іншими ознаками постіндустріальної економіки вважають тісний взаємозв'язок між наукою та виробництвом, безперервність інноваційних процесів, швидке розповсюдження інновацій за межі окремих країн, універсальність технологічних інновацій, що робить їх придатними для використання в окремих галузях господарства, мініатюризація технічних виробів, постійна спрямованість до створення більш сучасних трудо-, ресурс- та енергозберігаючих технологій [15, с. 29].

Постіндустріальному суспільству також відповідає зростання кількості секторів економік. Так, Д. Белл додатково вирізняє четвертинний (торгівля, фінансові послуги, страхування, операції з нерухомістю) та п'ятеринний (охорона здоров'я, наукові дослідження, державне управління та індустрія розваг) сектори [1, с. 22]. Згідно з думкою Е. Тоффлера, для постіндустріальної економіки властивим є поділ на сектор виробництва матеріальних благ та послуг та сектор «невидимого виробництва» [21, с. 431-433; с. 451-458]. Загалом ускладнення структурної організації економіки є загальним місцем при визначенні специфічних рис економіки постіндустріальної.

Водночас в економічній теорії існує велика кількість праць, в яких, не заперечуючи загалом можливість виникнення постіндустріальної економіки, дискусійним вважається саме сучасний її характер. Так, С. Надель, передбачаючи виникнення постіндустріального суспільства та нову індустріальну революцію, відзначає закономірність сучасних трансформацій світової економіки в межах індустріальної стадії її розвитку [15, с. 27-34]. На його думку, існують суттєві методологічні помилки в обчисленні обсягу капіталу, що обслуговує функціонування окремих видів економічної діяльності та в обчисленні кількості зайнятих, які зменшують значущість аргументів щодо настання постіндустріальної економіки. Він зазначає, що жоден з основних доводів на користь концепції постіндустріалізму «не переконує у тому, що розвинуті у технологічному відношенні країни світу вийшли за межі індустріальної фази прогресу та розвиваються на принципово інших, так би мовити «постіндустріальних» засадах» [15, с. 28]. До нього приєднується й І. Левяш, що

вважає сучасний етап розвитку суспільства індустріальним і поділяє його на «середній індустріальний» та «пізній індустріальний» [10, с. 155-158]. Основним аргументом при цьому є те, що «промислове виробництво не тільки залишається значущим, але в певній мірі стає більш важливим, ніж коли б то не було раніше, хоча технологічні засади його і змінюються» [10, с. 154]. Об'єктивно перед нами тенденція не до «пост», а до «пізнього індустріального суспільства», оскільки знання, інформаційна революція не змінили тип індустріальної економіки, її спосіб виробництва [10, с. 159]. При цьому генеза «пізнього індустріального суспільства» передбачає такі трансформації закономірностей економічних процесів, які властиві й постіндустріальній економіці. Зокрема, випереджаючий розвиток фінансової інфраструктури, мультиплікативне зростання кількості і обсягу фінансових потоків, відповідне зростання їх волатильності є наслідком дифузності структури, властивої і «пізній індустріальній економіці». Яскравою ілюстрацією зазначених процесів є те, що щоденний обсяг світової торгівлі на фінансових ринках більше відповідного обсягу товарної торгівлі більш ніж у 30 разів [16, с. 130]. Ще одним прикладом, що підтверджує зазначені закономірності, є їх розповсюдження у тіньовий сектор економіки. Так, у світі в теперішній час існує близько 30 територій, де військові конфлікти, відсутність правової інфраструктури, легітимної влади утворили так званий «фінансовий андеграунд», по якому рухаються неконтрольовані фінансові потоки тіньової економіки світу [14, с. 254].

Надмірний розвиток фінансової інфраструктури, посилення її значущості в управлінні економічними процесами обумовлюють доцільність вирізнення специфічної форми організації економічних відносин, властивої «пізній індустріальній» або «постіндустріальній» економіці. У випадку, якщо така економіка частково ізолюється від реального виробництва матеріальних благ і у все більшому ступені концентрується на проведенні значущих фінансових операцій, переміщуючи кошти з одного ринку на інший, можна стверджувати існування «фінансової економіки». Її існування підтверджується в окремих наукових працях, однак деякі економісти називають «фінансову економіку» (з огляду на її високу волатильність) «економікою казино» [14, с. 252].

Висновки. Сучасний період розвитку глобальної економіки характеризується прискоренням трансформаційних процесів, частина з яких закономірно обумовлена переходом від індустріальної стадії розвитку суспільства до постіндустріальної. Відповідні зміни відбуваються у системі суспільних інститутів, структурній організації економіки, закономірностях перебігу економічних процесів тощо. Ускладнення структурної організації економіки поряд з іншими процесами викликало посилення значущості фінансового сектору, що забезпечує прискорення обігу фінансових ресурсів та перерозподіл капіталу між галузями економіки. Зважаючи на специфічність перебігу економічних процесів, пов'язаних із гіперрозвитком фінансового сектору в період трансформації економіки з індустріальної до постіндустріальної, можна стверджувати існування «фінансової економіки» як закономірного етапу генези економічних систем.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования: пер. с англ. / Д. Белл. – М.: Academia, 1999. – 956 с.
2. Брежнева-Єрмоленко О.В. Інтелектуальна складова в структурі елементів нової економіки / О.В. Брежнева-Єрмоленко // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 3. – С. 4-12.

3. Воронин В. Интеллектуализация хозяйственной деятельности / В. Воронин // Экономист. – 2007. – № 7. – С. 60-64.
4. Галица И. XXI столетие: курс на постиндустриальное развитие / И. Галица // Економіка та держава. – 2003. – № 3. – С. 9-10.
5. Генералова Ю.В. Економічне зростання в умовах переходу до постіндустріального суспільства / Ю.В. Генералова // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 11 (65). – С. 14-21.
6. Говорова Н.В. Экономика знаний: европейские реалии перспективы / Н.В. Говорова // Современная Европа. – 2006. – № 4. – С. 110-119.
7. Иноземцев В. Парадоксы постиндустриальной экономики / В. Иноземцев // Финансист. – 2000. – № 4. – С. 45-47.
8. Кондрашова-Діденко В. Интеллектоэкономика: реальність чи міф? / В. Кондрашова-Діденко // Економіка та держава. – 2010. – № 4. – С. 21-24.
9. Красникова Е. От единообразия к многообразию форм собственности / Е. Красникова // Мировая экономика и международные отношения. – 2007. – № 8. – С. 63-70.
10. Левяш И.Я. Постиндустриализм: проблема адекватности концепта / И.Я. Левяш // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 153-161.
11. Леонтьев А.П. Проблемы генезиса постиндустриального общества / А.П. Леонтьев, З.А. Кочагина // Вестник Московского университета: Серия 6: Экономика. – 2001. – № 5. – С. 93-118.
12. Мельник Т.М. Постіндустріальна економіка: основні ознаки та конкурентні переваги / Т.М. Мельник // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2008. – № 6 (41). – С. 119-127.
13. Молодцов Б.И. К вопросу об осознании явления «постиндустриализации» в современной экономике / Б.И. Молодцов // Грані. – 2010. – № 5. – С. 93-98.
14. Мунтян М. Постиндустриальное общество и устойчивое развитие в XXI веке / М. Мунтян // Безопасность Евразии. Журнал высоких гуманитарных технологий. – 2001. – № 3. – С. 225-262.
15. Надель С. Вероятность и перспективы будущей индустриальной революции / С. Надель // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 9. – С. 26-37.
16. Некрасов С.Н. Закат индустриального общества и философский смысл концепции неопостиндустриализма / С.Н. Некрасов // Вестник Российского философского общества. – 2007. – № 2 (42). – С. 129-135.
17. Осадчая И. Постиндустриальная экономика: меняется ли роль государства? / И. Осадчая // Экономика и международные отношения. – 2009. – № 5. – С. 31-42.
18. Радченко Ю. Ноосферна модель виробництва проти індустріальної: на початку філогенетичного розгалуження / Ю. Радченко // Економист. – 2010. – № 6. – С. 4-9.
19. Степаненко С.В. Нова економіка в постіндустріальному суспільстві: до питання про співвідношення понять / С.В. Степаненко // Академічний огляд. – 2005. – № 2. – С. 22-26.
20. Стрижак О.О. Интеллектуальный капитал как категория постиндустриального общества / О.О. Стрижак // Проблемы науки. – 2004. – № 3. – С. 28-35.
21. Тоффлер А. Третья волна / А. Тоффлер. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. – 776 с.
22. Трофимова В.В. Концепція сталого розвитку як основа постіндустріальних моделей розвитку / В.В. Трофимова // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 8. – С. 33-38.
23. Чухно А.А. Поєднання процесів індустріального та постіндустріального розвитку: проблеми теорії і практики / А.А. Чухно // Вісник Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка. – 2005. – № 75/76. – С. 4-11.
24. Чухно А.А. Поєднання процесів індустріального і постіндустріального розвитку / А.А. Чухно // Економіка України. – 2009. – № 4. – С. 14-28.
25. Чухно А.А. Поєднання процесів індустріального і постіндустріального розвитку / А.А. Чухно // Економіка України. – 2009. – № 5. – С. 15-35.

Надійшла до редколегії 31.08.2011